

УДК 342.4

Д.П. ТАРАН, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЇ: ОСНОВНІ СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Ключові слова: захист конституції, охорона конституції, гарантування конституції, охорона права, конституція

В науковій літературі цілком справедливо зазначається, що єдиної думки серед вчених відносно того, чи існує відмінність між поняттям «правова охорона» і «захист Конституції», немає [1, с.51]. Деякі вчені мову ведуть не про правову охорону, а про гарантування Конституції. Зокрема, Б.С. Ебзеєв виокремлює гарантії конституції і конституційні гарантії [2, с.496–497]. М.В. Вітрук пише про забезпечення (гарантування), яке, на його думку, спрямовано на створення умов реального втілення конституційних установлень в життя, у той час як охорона (захист) мають іншу спрямованість, а саме: попередження і припинення конституційних порушень, встановлення і використання засобів захисту від них і засобів відповідальності за їх вчинення [3, с.175]. Також в літературі говорять про заходи по забезпеченню дії конституції [4, с.397], про забезпечення та захист конституційної законності [5], забезпечення та охорону конституційної законності [6, с.7–8].

Спробуємо з'ясувати термінологічно, про що ми маємо вести мову – про захист, охорону, чи можливо про гарантування конституції? Адже всі ці терміни використовуються в юридичній літературі. Яке значення цим поняттям сьогодні надається в науці?

Окремі аспекти проблематики, що стосуються розгляду захисту і охорони конституції, знайшли свої відображення у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Д.Е. Аблязов, Ф.В. Веніславський, М.В. Вітрук, О.В. Константиї, І.В. Корейба, О.Г. Кушніренко, З.І. Лунь, М. Оріу, М.В. Савчин,

А.О. Селіванов, Т.М.Слінько, М.В. Тесленко, Ю.М. Тодика, К. Шмітт та інших. Разом із тим, метою статті є з'ясування основних сучасних підходів до захисту конституції, встановлення співвідношення між захистом і охороною конституції. Завданнями статті є: розкрити наукові погляди на розуміння охорони конституції та правової охорони конституції; з'ясування переліку суб'єктів, які можуть бути суб'єктами охорони конституції; виокремлення основних підходів щодо співвідношення охорони і захисту конституції; висловлення пропозицій щодо подальшого використання термінів при дослідженні охорони або захисту конституції.

Почнемо з охорони конституції. Які ж варіанти інтерпретації охорони конституції існують в літературі? Найпоширенішим серед науковців є підхід, відповідно до якого розмежовуються поняття «охорона конституції» і «правова охорона конституції», тобто мова йде про широкий та вузький підходи до інтерпретації охорони конституції. Правова охорона конституції і є охороною конституції у вузькому розумінні. Охорона конституції розглядається як більш широке поняття, правова ж охорона є вузьким поняттям, що включає в себе тільки юридичні засоби.

Охорона конституції в самому широкому сенсі передбачає сукупність різноманітних заходів щодо забезпечення дії конституції. Це економічні, політичні, освітні, виховні та інші заходи [4, с.397]. Ю.М. Тодика пише про систему загальних гарантій, в яких виокремлюються економічні, політичні, ідеологічні, соціальні [7, с.291]. На думку З.І. Лунь, правова охорона конституції є складовою охорони конституції. Остання, на думку автора, становить систему загальносоціальних і спеціальноюридичних гарантій [8].

Дійсно, в юридичній літературі досить поширеним є підхід, відповідно до якого гарантії того чи іншого явища розглядаються у двох аспектах – загальносоціальному і спеціальноюридичному. Так само і охорона конституції, як бачимо, розглядається вченими із загальносоціальних і спеціальноюридичних

позицій. Водночас у такому розумінні розгляд так званої загальносоціальної (не правової) охорони конституції виходить за межі нашого дослідження і лежить в площині політології, соціології, культурології тощо та потребує спеціальних знань і методів дослідження. Саме тому ми наголошуємо саме на необхідності детального розгляду юридичних механізмів так званої спеціальної, правової охорони або охорони конституції у вузькому значенні, що й робитимемо надалі.

Отже, в чому ж полягає саме правова охорона конституції, які правові методи, засоби і способи для цього використовуються? Часто охорону конституції достатньо широко. Зокрема, на підставі аналіз положень Конституції України, Закону «Про Конституційний Суд України», інших законів, нормативно-правових актів Ю.М. Тодика робить висновок про те, що охорона і захист Конституції України – це завдання і обов'язок всіх державних структур та посадових осіб [7, с. 289].

Після появи наукових праць Ю.М. Тодики з цього приводу теза про те, що правова охорона конституції – завдання і обов'язок всіх державних органів і посадових осіб, здійснювана ними шляхом застосування різних правових засобів в рамках наданої компетенції стала досить поширеною [4, с.398; 9, с.23]. На думку М.В. Вітрука, охороняти і захищати конституцію покликані всі органи публічної влади в рамках наданих їм конституцією і законами повноважень і процедур [3, с.179].

Більше того, достатньо поширеним є підхід, відповідно до якого охорона конституції – завдання усіх громадян. Розгляд кожного громадянина держави як гаранта конституції в деяких конституціях виражається тим, що вони довіряють захист конституції пильності всіх громадян держави. Так говориться у французьких конституціях 1791 (останнє речення), 1830 і 1848 років, конституції Вільного міста Данцига від 15/17 листопада 1920/14 червня 1922, ст.87: «Обов'язком кожного громадянина держави є захист конституції від протизаконних посягань», або грецька конституція від 02 червня 1927 року, ст.127. У

Конституції Автономної Республіки Крим від 01.11.1995 р. (ст.59) було зазначено, що захист конституційного ладу республіки є обов'язком кожного громадянина Автономної Республіки Крим. Однак, на думку К. Шмітта, звідси випливає лише загальне право громадян на непокору, в кінцевому рахунку, на пасивний або навіть активний опір, яке також називають «революційним надзвичайним правом» [10, с.53].

На думку М. Оріу, конституційний статут певний час в урочистій формі пропонувався народу для приєднання до цього статуту. В окремі епохи змушували присягати на вірність конституції, в інші – зверталися до особливих формул, щоб поставити конституцію під захист народу. Ця практика сьогодні майже зникла (сьогодні схожа норма міститься у ч.4 ст.120 Конституції Греції), проте факт зберігся в тій урочистості, з якою складені тексти чинних конституцій. Крім того, це заповнюється правом спротиву гнобленню і правом на повстання [11, с.638]. Отже, можна сказати, що правовою формою, у якій громадянин може брати участь у захисті конституції є право на непокору (опір, повстання).

Так само С.П. Погребняк та О.О. Уварова називають суб'єктом права на опір саме індивіда. Право на опір гнобленню і повстання є правом індивіда; носієм даного права не може виступати колектив (народ), визначення волі якого в даному випадку представляло б значні складності [12, с.35].

Отже, можемо констатувати, що в рамках спеціально-юридичного (вузького) підходу до охорони конституції можна також виокремити широкий підхід, який оперує всіма правовими засобами, які притаманні правовій системі, а також вузький – коли суб'єктами охорони конституції визнаються не всі органи влади (їх посадові особи), а лише деякі з них, а громадяни – лише у випадку реалізації права на непокору.

Ф.В. Веніславський з цього приводу зазначає, що широкий підхід до інституційного блоку механізму правової охорони конституції навряд чи можна вважати обґрунтованим,

оскільки в державному механізмі існує ціла низка владних інституцій, які і не можуть, і не повинні займатися цією діяльністю (наприклад, галузеві промислові міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади тощо). Вчений висловлює сумніви у зв'язку з твердженнями окремих дослідників, що правова охорона конституції особою здійснюється у пасивній формі і полягає в утриманні її від тих або інших протиправних дій, оскільки це не відповідає самій сутності цієї специфічної форми правової діяльності, яка обов'язково передбачає певну міру активності [13]. Пасивну форму охорону конституції виокремлюють Т.М. Слїнько та О.Г. Кушніренко, зазначаючи, що чинна Конституція України передбачає пасивну поведінку фізичних та юридичних осіб у вигляді вимоги дотримуватися і не порушувати Конституцію [1, с.50]. У нас викликають сумніви і твердження, що можливості деяких органів правової охорони можна звести до пасивної ролі у цьому механізмі, тобто в утриманні від порушення основного закону [14, с.88].

Щодо громадян, то конкретних юридичних механізмів охорони у громадян немає, вони можуть діяти лише ініціюючи такі механізми (наприклад, звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з проханням звернутися до Конституційного Суду України з конституційним поданням тощо). Проте один інструмент, використовуючи який громадяни можуть сказати своє останнє слово є, а саме – це право на непокору (право на повстання). Органи ж влади та їх посадові особи можуть брати участь в охороні конституції не всі, а лише окремі і у конкретно визначених формах, а не під час здійснення будь-якої своєї діяльності.

Що ж до судів, чи здійснюють вони охорону (захист) конституції при здійсненні правосуддя, зазначимо наступне. Перш за все, суди конституційної юрисдикції беззаперечно здійснюють охорону конституції. Чи можна вважати, що її охорону здійснюють суди загальної юрисдикції? О.В. Константий зазначає, що суди загальної юрисдикції за своєю природою організаційно і функціонально є

одним з найважливіших в державі суб'єктів правової охорони Основного Закону України [15, с.41]. На думку І.В. Корейби, діяльність судів загальної юрисдикції в Україні у сфері конституційного контролю носить непрямий характер, тому що їм надається право не застосовувати той закон, який не відповідає Конституції України до вирішення цього питання у Конституційному Суді України. Хоча при вирішенні певної категорії справ суди загальної юрисдикції здійснюють і прямий конституційний контроль [14, с.87].

Незважаючи на досить справедливі в цілому твердження (стосовно охорони конституції судами конституційної юрисдикції і у випадках здійснення судами загальної юрисдикції конституційного контролю) ми не погоджуємось із розглядом прямого застосування норм конституції як форми захисту конституції. Варто згадати позицію Д.Е. Аблязова, який виділяє дві основні складові практичного забезпечення принципу верховенства конституції. З одного боку, – це гарантії забезпечення найвищої юридичної сили конституції, які передбачають ефективність процесів та процедур охорони конституції. З іншого боку, – це гарантії забезпечення прямої дії конституційних норм [16]. Тому захист конституції не варто ототожнювати з усіма способами забезпечення її верховенства.

Як зазначав ще К. Шмітт суди цивільної, кримінальної чи адміністративно-правової юрисдикції, які приймають рішення в процесі, не є гарантом конституції в точному сенсі [10, с.42]. На його думку, не слід розглядати суди в якості гаранта конституції, навіть якщо вони здійснюють акцесорне і дифузне право судової перевірки [10, с.54].

Отже, ми констатуємо, по-перше, наявність в науці широкого підходу до правової охорони конституції, що охоплює всі органи влади і посадових осіб і громадян. По-друге, наголошуємо на необхідності використання вузького підходу до розуміння правової охорони конституції, який полягає у наявності спеціальних юридичних і інституційних механізмів, що охоплює не усі охоронні засоби

правової системи, а стосуються виключно спеціальні інструменти, що стосуються виключно конституції.

Щодо ж до співвідношення термінів «охорона» і «захист» конституції, то зазначимо наступне. Відносно співвідношення цих двох понять можна виокремити два підходи: відповідно до першого ці терміни розмежовуються (причому критерії розмежування досить різні), відповідно ж до другого підходу охорона і захист конституції ототожнюються.

Розглянемо спочатку варіанти розмежування охорони і захисту конституції. М.В. Вітрук розмежує охорону і захист конституції за змістом. Захист конституції, її установлень складає частину її охорони, правозахисна діяльність входить у склад і завершує досягнення кінцевої мети всієї правоохоронної діяльності [3, с.176]. На думку І.В. Корейби, «правовий захист» є різновидом «правової охорони конституції», діяльністю, здійснюваною з метою припинення порушення конституційних норм, коли воно вже відбулося [17, с.4].

А.О. Селіванов допускає існування обох термінів, і «охорони», і «захисту» конституції. На його думку, охорона стосується уникнення правовими засобами, недопущення будь-якого впливу на конституційний правопорядок або конституційний режим функціонування Основного Закону з боку суб'єктів права, коли прямо застосовуються або задіяні для цього інші механізми реалізації його норм і в такий спосіб не допускається порушення конституційного простору, здійснюється пряме підпорядкування будь-якої діяльності суб'єктів влади, фізичних чи юридичних осіб нормам Конституції [18, с.45]. На відміну від охорони поняття «захист» конституційних відносин, що стосується усього змісту Конституції, забезпечується тоді, коли виник конфлікт різних правових інтересів, під час якого кожна сторона переконана у своїй правомірності й наполягає на захисті порушеного конституційного права, що відображається у визнанні права, поновленні становища, яке існувало до порушення права, визнання оспорюваного акта або дії владного суб'єкта не-

конституційними, припинення або зміни правовідносин, незастосування судом, іншим суб'єктом державно-правових відносин або місцевого самоврядування акта, який суперечить Конституції, а також іншими засобами правового захисту [19, с.80].

Т.М. Слінько та О.Г. Кушніренко опонують підходу, відповідно до якого правова охорона Конституції вимагає від себе також і захист Конституції. На думку вчених, терміни «правова охорона» і «правовий захист» Конституції не є тотожними. Відмінність між ними полягає в тому, що про правовий захист Конституції слід мову вести в тому випадку, коли загроза Конституції є настільки реальною, що звичайними заходами охорони (наприклад, за допомогою рішення Конституційного Суду України), виправити ситуацію не можливо. Реальною загрозою для існування самої Конституції та конституційного ладу слід вважати масові безлади серед населення, загроза здійснення державного перевороту, стан війни та деякі інші [1, с.50]. В цих випадках Конституцію потрібно не просто вже охороняти, а захищати, причому як правовими, так і не правовими засобами [1, с.51].

На думку М.В. Тесленко, поняття «правова охорона» і «правовий захист» конституції також необхідно розрізняти. Якщо правова охорона конституції являє собою систему заходів, спрямованих на запобігання порушенню конституційних норм, то функція заходів правового захисту полягає в забезпеченні відновлення порушених (порушуваних) конституційних прав і свобод людини [20].

Існує й інший підхід, що ототожнює охорону і захист конституції. Зокрема, Ю.М. Тодика вживає термін «охорона» і «захист» конституції як синоніми [7, с.290], говорячи про гарантії дотримання, охорони і захисту конституції [7, с. 291].

А от Ж.Й. Овсепян пише про захист конституції [21]. Якщо ж вернутися до зарубіжних традицій використання термінів, то М. Оріу пише про практичні санкції суверенітету конституційного статуту [11, с.637–641], К. Хессе – про захист Конституції – (нім.:

Schutz der Verfassung), К.Шмітт – про гаранта, гарантування, оберігання конституції, Г. Кельзен про гарантії конституції. Шостий розділ Конституції Австрії називається «Гарантії дотримання Конституції та законності управління», в Німеччині – діє Закон «Про співпрацю федерації і земель в сфері захисту конституції і службу захисту конституції».

Як бачимо, палітра поглядів на зміст охорони і захисту конституції величезна. Крім того, існує безліч варіантів їх співвідношення – від повного ототожнення, до протиставлення. Тут варто згадати правило лека Оккама, відповідно до якого безпідставне збільшення сутностей неприпустиме. Чи дійсно термінологічно існування одночасно термінів «охорони» і «захист» настільки потрібно і чи позначають вони дійсно різні сутності?

Стосовно мовного тлумачення, то в словниках синонімів української мови синонімом охорони є захист, оборона, охорона, заслони [22], а синонімом охорони є захист, (лісу) збереження; (себе) самоохорона; (при установі) варта, сторожа, сов. караул; (загін) патруля [23]. Саме тому терміни «охорона» і «захист» в українській мові можна вважати синонімами.

В рамках нашого дослідження ми є прихильниками використання саме терміну «захист конституції» та «форми захисту конституції» і пропонуємо в науці конституційного права використовувати саме такі формулювання. Така наша позиція обумовлена наступним.

По-перше, ми керувалися тими аргументами, які наводить М.В. Савчин про певні негативні конотації, які несе термін «охорона», про етатистські акценти, що несе вживання цього терміну. Постановка питання про охорону конституції носить етатистський характер і припускає соціальну активність по його забезпеченню залежно від держави. Проте це суперечить природі конституційного ладу як системи обмеження публічної влади і дієвих гарантій має рацію і свобод [24, с.358].

По-друге, існує традиція вживання терміну «захист конституції» у зарубіжній науці, законодавчій і судовій практиці, про що вже говорилося.

По-третє, і це найважливіше, такий підхід обумовлений відмежуванням особливого характеру захисту конституції порівняно з охоронною функцією права в цілому. Справа в тім, що охоронна функція притаманна праву в принципі [25]. Зокрема, А.В. Поляков зазначає, що регулятивні правовідносини виникають при реалізації прав і обов'язків, визначених регулятивною нормою, а охоронні правовідносини виникають при порушенні юридичного обов'язку, що викликає застосування санкції [26, с.782].

Таким чином, мова йде спеціалізацію в самому праві, право як таке умовно поділяють на дві великі підсистеми – на норми, що регулюють нормальну життєдіяльність та протікання суспільних відносин і їх правове оформлення та норми, що включаються при порушенні такої нормальної життєдіяльності і спрямовані на їх охорону. Охоронні норми є різними, проте в цілому вважається, що охоронні засоби, притаманні праву є універсальними, хоча й з елементами спеціалізації. Перелік такі охоронних засобів є достатньо широкими і набуває лише певної специфіки в конкретних сферах. Також в цьому контексті можна загадати поняття правоохоронних органів, перелік яких те є широким. Так, термін «правоохоронний» асоціюється з діяльності правоохоронних органів, перш за все органів внутрішніх справ, міліції, хоча й не обмежується ними [27].

Водночас конституція є особливим правовим феноменом, що має важливу соціальну та іншу цінність. Саме тому той загальний набір охоронних норм, який існує в правовій системі є недостатнім і повинен існувати спеціальний набір охоронних норм, який буде враховувати специфіку конституції, використовуючи часто специфічні і унікальні засоби. Саме тому зважаючи на певну особливу природу, особливу соціальну цінність, вищу юридичну силу конституції тощо, захист конституції має певні особливі форми, відмінні від охоронних засобів, притаманних праву в цілому. Продовжуючи називати такі специфічні засоби і форми «охороною» конституції ми знову ж таки повертаємося до загальних і універсальних пра-

вових засобів, до усієї правоохоронної системи в цілому. На нашу думку, такі спеціальні засоби доречно було б назвати саме формами захисту Конституції.

Отже, до форм захисту конституції не можна відносити весь охоронний потенціал правової системи, зокрема діяльність судів загальної юрисдикції (окрім випадків коли суди при здійсненні правосуддя здійснюють конституційний контроль), діяльність прокуратури, міліції, інших правоохоронних органів. Намагання обстоювати вживаннях одночасно і «захисту» і «охорони» конституції виглядає не зовсім вдалим. Стосовно всієї правової системи доцільним є розгляд охоронної функції права і того, як ця функція реалізується, а стосовно конституції говорити саме про «захист конституції». В такому випадку ми відходимо від розуміння того, що захистом конституції можуть займатись всі органи публічної влади і громадяни, оскільки їх роль в охоронній підсистемі права в цілому дійсно велика. Водночас захист конституції здійснюється спеціальними засобами, суб'єктами, інститутами та інструментами, які призначені виключно конституції і не стосується жодних інших правових інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушніренко О. Г. Конституційне право України у запитаннях і відповідях : навч. посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Харків : Майдан, 2012. – 330 с.
2. Эбзеев Б. С. Введение в Конституцию России / Б. С. Эбзеев. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. – 560 с.
3. Витрук Н. В. Верность Конституции / Н. В. Витрук ; Российск. акад. правосудия. – М. : Изд-во РАП, 2008. – 272 с.
4. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под. ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. – Харків : Одиссей, 2008. – 672 с.
5. Стрижак А. Конституційний Суд України як інститут забезпечення та захисту кон-

ституційної законності / А. Стрижак // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 102–109.

6. Крусян А. Конституційна законність: правова доктрина та практика забезпечення і захисту в Україні / Крусян А. // Митна справа. – 2012. – №1. – С. 3–10.

7. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества / Ю. Н. Тодыка. – Харків : Факт. – 382 с.

8. Лунь З. І. Правова охорона Конституції України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / З. І. Лунь. – Київ, 2003. – 16 с.

9. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посіб. / Т. О. Цимбалістий. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 200 с.

10. Шмитт К. Государство: право и политика / Карл Шмитт. – Пер. с нем. – М. : Издат. дом «Территория будущего», 2013. – 448 с.

11. Ориу М. Основы публичного права / Ориу М. – Пер. с фран. – М. : Изд-во Ком. Акад., 1929. – 783 с.

12. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4–61.

13. Веніславський Ф. В. Правова охорона Конституції як передумова стабільності конституційного ладу України: теоретичні аспекти / Ф. В. Веніславський // Вісник Чернівецьк. ун-ту. – 2008. – Вип. 478. – С. 41–47.

14. Корейба І. В. Поняття та елементи системи органів правової охорони Конституції України / І. В. Корейба // Бюлетень Мін-ва юстиції України. – 2009. – № 1. – С. 84–89.

15. Константи́й О. В. Суд загальної юрисдикції як суб'єкт правової охорони Конституції України / О. В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 7. – С. 38–41.

16. Аблязов Д. Е. Принцип верховенства конституції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Д. Е. Аблязов. – Харків, 2008. – 19 с.

17. Корейба І. В. Конституційний Суд України в системі органів правової охорони

Конституції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І. В. Корейба. – Київ, 2011. – 20 с.

18. Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права / А. О. Селіванов. – Київ : Логос, 2012. – 152 с.

19. Селіванов А. О. Доктрина охорони Конституції України в період політичних задумів про її реформування / А. О. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 75–81.

20. Тесленко М. В. Правовая охрана конституции Украины / М. В. Тесленко : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.02. – М., 2009. – 50 с.

21. Овсепян Ж. И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Правовая защита конституций / Ж. И. Овсепян ; Ростовск. гос. ун-т. – Ростов н/Д. : Литера-Д, 1992. – 318 с.

22. Словник синонімів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ycilka.net/synonim.php?id=10>.

synonim.php?id=10.

23. Словник синонімів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://hohlopedia.org.ua/slovnuk_synonimiv_karavanskogo/search/?word=%EE%F5%EE%F0%EE%ED%E0&select=slovnuk_synonimiv_karavanskogo.

24. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції / М. В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.

25. Ковальський В. С. Охоронна функція права / В. С. Ковальський. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 336 с.

26. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода / А. В. Поляков. – СПб. : Издат. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 864 с.

27. До визначення понять «правозахисний» та «правоохоронний»: постановка проблеми [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/112915>.

Таран Д. П. Захист конституції: основні сучасні підходи / Д. П. Таран // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 212–218 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_38.pdf

Виконано аналіз основних підходів до розуміння захисту конституції. З'ясовано перелік суб'єктів, які можуть бути суб'єктами охорони конституції. Висловлені пропозиції щодо подальшого використання термінів при дослідженні захисту конституції. Охорона конституції розглядається як більш широке поняття, правова ж охорона є вузьким поняттям, що включає в себе тільки юридичні засоби.

***

Таран Д.П. Защита конституции: основные современные подходы

Выполнен анализ основных подходов к пониманию защиты конституции. Выяснен перечень субъектов, которые могут быть субъектами охраны конституции. Высказаны предложения по дальнейшему использованию сроков при исследовании защиты конституции. Охрана конституции рассматривается как более широкое понятие, правовая же охрана является узким понятием, включающим в себя только юридические средства.

***

Taran D.P. Protection of the Constitution: The Main Current Approaches

Analyzing the main the main approaches to understanding the Protection of the Constitution. It was founding for subjects that may be subjects of protection of the constitution. Proposals for further research in the use of terms Protection of the Constitution expressed. Protection of the constitution is seen as a broader concept, legal protection is also narrower concept that includes only legal means.